

Sigríður Dúna Kristmundsdóttir:

6

VERKASKIPTING KYNJANNA

Samfélög heimisins eru margbreytileg og atvinnulíf eða aðferðir fólks til að afla sér lífsviðurværis eru það einnig. Til að henda reiður á þessum margbreytileika hafa mannfræðingar skipt samfélögum heimsins niður í nokra meginflokkar hvað efnahagsskipan og atvinnulíf varðar, p.e. veiðimanna- og safnarasamfélög, hirðingja- og garðræktarsamfélög, akuryrkjusamfélög og svo iðnaðarsamfélög. Þessi flokkun er ekki einhlít því oft blandast þættir úr mismunandi flokkum saman í einu samfélagi, en hún er gagnleg þegar reynt er að gefa yfirlit yfir þann margbreytileika sem annars einkennir efnahagsskipan og atvinnulíf samfélaga - og einnig þegar fjalla á um einstaka þætti atvinnulífs eins og verkaskiptingu kynjanna á heimsvísu eins og hér stendur til að gera. Ég mun því byrja á að fikra mig eftir þessum flokkum og taka afmörkuð dæmi um verkaskiptingu kynjanna í hverjum peirra um sig að undanskildum iðnaðarsamfélögum sem við þekkjum öll af eigin raun þar sem við búum í einu slíku. Fyrst mun ég bera niður hjá veiðimönnum og söfnurum í Kalahari eyðimörkinni í Suður-Afríku, því næst í fiskiporpi á Grænhöfðaeyjum, þar á eftir meðal húsdýrahaldara og garðræktarfólks á Nýju Gíneu og að lokum

hjá akuryrkjubændum í Írak. Af þessu mun ég síðan draga nokkrar meginniðurstöður um verkaskiptingu kynjanna almennt.

Meðal Kung-veiðimanna og safnara í Kalahari eyðimörkinni er verkaskiptingu kynjanna við fæðuöflun háttáð á pann veg að í verkahring kvenna er að stunda hvers kyns söfnun. Þær safna ætilegum grósum og öðrum jurtum, veiða smádýr hvers konar til matar, sækja vatn og safna og höggva eldivið. Þessi föng bera þær á bakinu til bólstaðar síns dag hvern og auk þess er umönnun barna og eldamennska í peirra höndum. Í verkahring karla er hins vegar að veiða stærri merkurdýr og fara þeir í leiðangra í því skyni sem varað geta í viku til 10 daga hverju sinni með reglubundnum hléum á milli. Auk þessa hafa þeir á sinni könnu að reisa tjald- eða tréskýli þau sem menn búa í, það er hins vegar kvennanna að útvega og útbúa efniviðinn í þau. (Draper, 1975)

Ef við færum okkur nú norður á bógin og stöldrum við í fiskiborpi á Grænhöfðaeyjum þá er verkaskiptingu kynjanna þar þannig háttáð að það er verk karla að róa til fiskjar auk þess sem báta- og veiðarfærvaviðgerðir, húsbýggingar og framleiðsla leirsteina til húsagerðar er í peirra höndum. Í hlut kvennanna kemur að selja fiskinn sem karlarnir draga úr sjó, vinna hann í salt eða þurrk ef svo ber undir, hugsa um hænsni og svín og - ef deigur dropi kemur úr lofti - rækta matjurtagarða. Matseld, heimilishald og barnaumönnun er einnig í þeirra höndum.
(Sigríður Dúna Kristmundsdóttir og Gísli Pálsson, 1986)

Á hásléttu Nýju Gíneu afla menn sér viðurværis með því að stunda garðrækt og halda húsdýr, yfirleitt svín og fiðurfé. Hásléttu Nýju Gíneu er péttvaxin skógi og er verkaskipting kynjanna við jarðrækt á pann veg að í hlut karla kemur að fella pennan skóg, brenna stúfana og undirgróðurinn, plægja og reisa girðingar. Konur, hins vegar, setja niður jam, sætar kartöflur og annað kálmeti, reita illgresi og taka upp úr görðunum, en uppskera í pessu loftslagi og með þeim ræktunarmáta sem parna tíðkast er samfelld allt árið um kring, þannig að konurnar taka upp úr görðunum til daglegra parfa dag hvern. Konur annast einnig matar- og klæðagerð, þær sjá um börnin og hugsa um svínin og hænsnin. Karlar sjá hins vegar um húsbyggingar og veiða villigelti og fisk í ám eftir þörfum. (Brown, 1978)

Ef við vindum okkur að lokum til írak og berum niður hjá El Eshadda fólkini sem par stundar akuryrkju og sauðfjárrækt, þá fellur stærsti hlutinn af akuryrkjunni í hlut karla sem einnig sjá um að leggja og viðhalda vatnsveitukerfum akranna. Konur taka þó oft þátt í sáningu og uppskeruvinnu, einkum í fátækari fjölskyldum. Karlarnir sjá um sauðféð en konurnar vinna afurðirnar, hreinsa og súta skinnin og spinna ullina. El Eshadda-menn eru Múhameðstrúar og konum þar bönnuð öll störf sem fela í sér samskipti við óviðkomandi karla. Því selja þær ekki sjálfar afurðirnar, eins og tíðkast bæði á Grænhöfðaeyjum og Nýju Gíneu, heldur er það verk karla. Klæðagerð, heimilishald og barnaumönnun er hins vegar í höndum kvenna. (Ferneau, 1969)

þar sem þessi ráðstefna einskorðast við konur og atvinnulíf hef ég einungis tekið dæmi af verkaskiptingu kynjanna í efnahagslífi samfélaga en vitaskuld er verkaskipting kynjanna viðtækari. Hún nær einnig til stjórnunar samfélaga og til trúariðkana, sem mannfræðin skoðar hvoru tveggja sem sérstök svið. Er skemmt frá því að segja að samkvæmt heimildum mannfræðinnar um þessi efni á falla flest verk á báðum þessum sviðum í hlut karla. Þó ber þess að geta að heimildum mannfræðinnar er ekki alltaf fullkomlega treystandi að þessu leyti þar sem tilhneicing hefur verið til að greina síður frá trúariðkunum kvenna en karla, og vegna þess að stjórnunarstörf eins og heimilisstjórnun, sem venjulegast er í höndum kvenna og er einkar mikilvæg í samfélögum sem stunda sjálfspurftarbúskap, hefur iðulega ekki verið talin til samfélagsstjórnunar. Verður því að hafa nokkurn fyrirvara á heimildum mannfræðinnar um verkaskiptingu kynjanna á þessum sviðum.

Ef við snúum okkur aftur að þeirri lýsingu sem ég hef hér gefið af verkaskiptingu kynjanna í fáeinum samfélögum þá sjáum við að í öllum tilvikum er heimilishald og barnaumönnun í höndum kvenna. Þótt þessu muni vera þannig varið í langflestum samfélögum heims þá er það þó ekki einhlítt. Meðal Marquesa-fólksins t.d. í Melanesíu er matargerð, heimilishald og barnaumönnun í höndum karla á meðan konur stunda garðrækt og húsdýrahald. (Linton, 1936)

Einnig má ráða af þeim dæmum sem ég tók að veiðar stærri dýra séu í höndum karla. Þó það virðist vera

meginreglan þá er það heldur ekki einhlítt. Meðal Tasmaníubúa t.d. eru selaveiðar kvennastarf, svo og kengúru- og horndýraveiðar, en allt eru þetta stór dýr (Linton, 1936). Í þessum eftum er ekkert niðurnjörvað og fast á heimsvísu, verkaskipting kynjanna fylgir engu náttúrulögþáli, hún er þvert á móti mannanna verk á hverjum stað og breytileg frá einu samfélagi til annars. Að þessu leyti sem öðrum hefur sérhvert samfélag skapað konur og karla í sinni mynd.

En þótt við séum hér að fást við margbreyleika sem ekki fylgir neinu náttúrulögþáli má þó draga saman nokkrar meginniðurstöður um verkaskiptingu kynjanna almennt sem flestar leyනast ef að er gáð í þeim dænum sem ég tók hér á undan.

Í fyrsta lagi er kynbundna verkaskiptingu í efnahags- og atvinnulífi að finna í öllum þekktum samfélögum heims. Þessi verkaskipting er með ýmsum hætti og mismunandi er eftir samfélögum að hve miklu leyti störf karla og kvenna skarast en hún er alls staðar fyrir hendi.

Í öðru lagi, þá virðast meginlinur í vinnumynstri kvenna og karla vera að vinna kvenna er samfelldari en karla, sem aftur á móti vinna frekar vinnu sem vinna má í skorpum.

Í þriðja lagi og þvert á ríkjandi vestrænar hugmyndir, þá vinna konur yfirleitt mikið. Sameinuðu þjóðirnar áætla að konur skili árlega um 2/3 vinnustunda í heiminum. Einnig liggr fyrir að vinna kvenna er ekki minna líkamlega krefjandi en vinna karla.

í fjórða og síðasta lagi, þá er ljóst ef við lítum yfir samfélög heimsins að félagsleg staða bæði kvenna og karla markast alls staðar að stórum hluta til af efnahagskerfi samfélagsins, af því hvernig verkaskiptingu kynjanna er fyrir komið, hvernig hin mismunandi störf eru metin og hvernig eignarhaldi á auðlindum er háttar.

Þau dæmi sem ég tók hér á undan eru dæmi um hefðbundna verkaskiptingu kynjanna í ólíkum samfélögum. En rétt eins og annað í veröldinni þá hefur þessi hefðbundna verkaskipting víða tekið miklum breytingum á umliðnum árum, ekki síst í kjölfar svonefndrar "þróunar" í efnahags- og atvinnulífi ríkja þriðja heimsins. Ég nota orðið "þróun" hér með nokkurri varúð. "Þróun" er í sjálfu sér jákvætt orð, felur í sér breytingar sem eru jákvæðar, en staðreyndin er sú að margt af því sem gert er í nafni "þróunar" hefur haft neikvæðar breytingar í för með sér, og þá ekki síst hvað varðar verkaskiptingu kynjanna og stöðu kvenna í atvinnulífi víða um heim.

Þessu til skýringar ætla ég að vinda okkur aftur til Grænhöfðaeyja og skoða örlítið þær breytingar sem þróun fiskveiða þar hefur haft í för með sér í þessu tilliti. Eins og fram kom hér á undan þá er það hefðbundið hlutverk karla í fiskveiðum þar í landi að veiða fiskinn, hefðbundið hlutverk kvenna að selja hann og þannig hefur það verið svo lengi sem menn muna. Árið 1977 ákváðu parlend stjórnvöld hins vegar að þróunar væri þörf í fiskveiðum landsmanna og í þeim tilgangi settu þeir m.a. á stofn ríkisfyrirtæki sem kaupa skyldi af fiskimönnunum

allan handfærafisk og selja hann síðan á markaði undir opinberu verðlagseftirliti. Tilgangur þessara aðgerða var að tryggja að fiskimennirnir gætu ávallt selt afla sinn, að verðlag á fiski héldist stöðugt og myndaði ekki óæskilegar sveiflur í hagkerfinu og einnig átti opinberi markaðurinn að tryggja aukið hreinlæti í meðhöndlun á fiski. Allt skiljanleg markmið í sjálfu sér.

Það sem stjórnvöld virðast hins vegar ekki hafa tekið með í reikninginn var að þessar aðgerðir breyttu í einu vetvangi mikilvægum þáttum í verkaskiptingu kynjanna. Konurnar, sem áður höfðu séð um að selja fiskinn með því að ganga með hann hús úr húsi, voru ýmist orðnar atvinnulausar eða komnar í harða og tiltölulega vonlausa samkeppni við öflugt ríkisfyrirtæki sem söluaðili. Þessar breytingar höfðu jafnframt í för með sér aðrar viðtækar breytingar. Það var og er hefðbundið hlutverk kvenna á Grænhöfðaeyjum að fæða og klæða heimilismenn sína og þar sem fátækt og hungur eru þar landlæg er hér um að ræða starf sem markað getur skilin á milli lífs og dauða. Á meðan konurnar sáu um að selja fiskinn fóru allir fjármunir heimilisins um þeirra hendur og það var í þeirra verkahring að bera ábyrgð á því að ráðstafa þessum fjármunum í págu heimilismanna. Nú er það breytt, fjármunavarslan er tíðum í höndum fiskimannanna, sem sjálfir selja ríkisfyrirtækinu afla sinn og því hefur þessi "þróun" ekki einungis breytt verkaskiptingu kynjanna í atvinnulífinu heldur einnig í heimilislífinu.

Þessi breyting á verkaskiptingu kynjanna mun einnig fyrirsjáanlega hafa viðtækur breytingar á sjálfa samfélagsgerðina og eru sumar þeirra þegar komnar fram. Hjúskapur, sem ævinlega virðist hafa verið heldur óstöðugur á Grænhöfðaeyjum, er nú nær óþekktur í fiskiporpunum, þar sem konur og börn þeirra hafa hefðbundið verið hinn fasti kjarni heimilanna, sterkustu sifjatengslin verið á milli mæðra og dætra og efnisleg verðmæti hefðbundið erfst að stórum hluta til í kvenlegg. Á meðan fiskimennirnir urðu að treysta á konurnar til að koma fiskinum í verð var ákveðin efnahagsleg nauðsyn á hjúskap og stöðugu fjölskyldumynstri sem nú er ekki lengur fyrir hendi og hjúskapur því hverfandi. Jafnframt er líklegt að aðrir pættir samfélagsgerðarinnar - og þá ekki síst þær hugmyndir sem samfélagsgerðin byggir á - taki breytingum og hver niðurstaðan verður er ógerlegt að segja fyrir um, (Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, 1986).

Þetta dæmi um áhrif "próunar" á verkaskiptingu kynjanna er ekkert einsdæmi. Þvert á móti er hér í raun um að ræða þann veruleika sem við blasir í flestum ríkjum þriðja heimsins í dag, þar sem "próun", jafnt innlend sem innflutt frá Vesturlöndunum í formi próunaraðstoðar, hefur víða kollvarpað hefðbundinni verkaskiptingu kynjanna og stöðu kvenna og karla hvors um sig í atvinnulífinu. Þetta dæmi og önnur sambærileg sýna okkur, í fyrsta lagi, að verkaskipting kynjanna í atvinnulífi er ekki eitthvað fast og óumbreytanlegt heldur nokkuð sem má breyta með tiltölulega lítilli fyrirhöfn. Í öðru lagi að

verkaskipting kynjanna, hver sem hún er, er ein af meginundirstöðum sérhvers samfélags og að breytingar á henni hafa viðtæk áhrif á alla gerð samfélagsins. Í priðja lagi segir petta okkur að þróun í atvinnulífi er vandasamt verk þar sem taka verður tillit til margvíslegra félagslegra páttu og þar sem aukin framleiðni og efnahagsleg arðsemi geta ekki verið einu markmiðin sem höfð eru að leiðarljósi.

Í fjórða og síðasta lagi, þá segir petta okkur ýmislegt um þær hugmyndir um konur og atvinnulíf sem ráðandi eru í heiminum í dag og þá ekki síst í okkar heimshluta því undirstöðuhugmyndir efnahagslegrar þróunar í ríkjum priðja heimsins eru vestrænar að uppruna, rétt eins og tæknin og kunnáttan sem bera pessa þróun uppi. Og pessar hugmyndir skoða ekki konur sem undirstöðuvinnuafli, fela ekki í sér að vinna kvenna er snar og ómissandi páttur í hagkerfum flestra samfélaga. Þvert á móti er eins og vinna kvenna sé þróunарhöfundum oftar en ekki ósýnileg. Þegar þróa skal fiskveiðar á Grænhöfðaeyjum t.d. gleymist að taka með í reikninginn að konur hafa þar mikilvægu hlutverki að gegna, eru sérþjálfað vinnuafli á pessu atvinnusviði og hafa ekki í önnur hús að venda með atvinnu. "Þróunin" brunar einfaldlega fram hjá þeim og virðist ekki sjá þær. Sama er uppi á teningnum t.d. í jarðræktarsamfélögum þar sem konur hafa hefðbundið stundað jarðrækt. Þar felst "þróunin" í traktorum og öðrum mikilvirkum jarðræktartækjum og það eru karlar, ekki konur, sem eru settir á pessi tæki og kennt að nota þau.

Konurnar standa til hliðar og horfa á. Eða fjölmörg dæmi um tilraunir til að "þróa" veiðimanna- og safnarasamfélög efnahagslega t.d. með því að reisa verksmiðjur sem veita íbúum peirra fasta vinnu, p.e. körlunum - ekki konunum sem þó hafa hefðbundið lagt meira til efnalegrar afkomu samfélagsins en karlarnir, (Afshar, 1985).

Dæmin eru fjölmörg og öll bera þau merki sömu vestrænu hugmyndanna um konur og atvinnulíf og verkaskiptingu kynjanna. Og þar sem þessar hugmyndir eru vestrænar að uppruna er ekki að undra þótt þær séu snar þáttur hér í okkar eigin samfélagi. Heimilisstörf, sem hér á landi eru hefðbundin kvennastörf, hafa a.m.k. til skamms tíma ekki verið talin vinna eins og sést m.a. á ýmsum þáttum í réttarstöðu þess fólks sem hefur þau að aðalstarfi. Þegar þessi kvennastörf eru unnin úti á vinnumarkaðinum eru þau venjulegast unnin af konum og illa launuð eins og allir þekkja, rétt eins og þau séu ekki "alvöru" vinna. Sama gildir þegar konur hópast í hefðbundin karlastörf eins og t.d. kennslu, launin hafa þá tilhneigingu til að lækka, störfin virðast minnka í mikilvægi. Og þótt íslenskar konur hafi skipað fastan sess á íslenskum vinnumarkaði um langt árabil þá hefur vinnumarkaðurinn enn tilhneigingu til að líta á þær sem varavinnuafl og tekjur peirra sem aukatekjur en ekki fyrirvinnutekjur. Heimur minnkandi fer, á Íslandi, Grænhöfðaeyjum eða Kalahari er í raun ekki lengur mikill munur í þessum efnum.

Þetta síðasta atriði, p.e. hinn hugmyndalegi þáttur, segir okkur að almenn afstaða til kvenna og karla, mat á

eiginleikum og mikilvægi framlags þeirra hvors um sig og breytingar þar á, eru snar þáttur í verkaskiptingu kynjanna og stöðu bæði kvenna og karla í atvinnulífi í hvaða samfélagi sem er. Hér er komið inn á svið gildismats og annarra hugmyndalegra þátta sem óhjákvæmilegt er að taka með í reikninginn þegar þessi mál eru skoðuð.

Við getum að lokum dregið saman meginniðurstöður þessarar umfjöllunar í eftirfarandi atriði: Verkaskipting kynjanna í hvaða samfélagi sem er á uppruna sinn í þeim hugmyndum um konur og karla sem ráðandi eru í hverju samfélagi. Hún fylgir engu náttúrulögðmáli, heldur er hún mannanna verk og henni er hægt að breyta til samræmis við ólíkar hugmyndir. Slíkum breytingum fylgja að jafnaði aðrar félagslegar breytingar. Jafnframt er ljóst að kynbundin verkaskipting er fyrir hendi í öllum samfélögum heims og að alls staðar er hún ein af grundvallarskiptingum þjóðfélagsins sem markar bæði konum og körlum stöðu í lífi og starfi.

Heimildir:

Afshar, H. (ed.): 1985 Women, Work and Ideology in the Third World, London, Tavistock.

Brown, P.: 1978, Highland Peoples of New Guinea, London, Cambridge University Press.

Draper, P.: 1975, "Kung women: contrasts in sexual egalitarianism in foraging and sedentary contexts." í Toward an Anthropology of Women (ed.) R. Reiter. New York, Monthly Review Press.

- Fernea, E.: 1969, Guests of the Sheik, Garden City.
- Linton, R.: 1936, The Study of Man, New York.
- Sigríður Dúna Kristmundsdóttir og Gísli Pálsson: 1984,
Cape Verdean Fishing Communities: A Report on Social
and Economic Development in São Vicente. Fjöldrit.
Félagsvisindadeild Háskóla Íslands.
- Sigríður Dúna Kristmundsdóttir: 1986, "Women, Fishing and
Development Policy in Cape Verde", Lissabon,
Gulbenkian Institute (í prentun).